

TARİHÎ RİVAYETLERE GÖRE HZ. HASAN'IN HALİFELİĞİ

Halil İbrahim HANÇABAY*

Öz

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hulefâ-yi Râşidîn olarak isimlendirilen dönem birçok açıdan önem taşımaktadır. Bu dönemde İslâm toplumunun kendi içinde yaşadığı değişimlerin yanında fetihler neticesinde farklı medeniyetlere mensup topluluklarla karşılaşmalar sonucu ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm arayışları müslümanları en fazla meşgul eden meseleler olmuştur. Bu noktada Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve Hz. Ali döneminde devam gelen hadiseler sonuçları itibarıyla her zaman önemini muhafaza etmiştir. Özellikle Cemal ve Sıffin savaşlarında temel mesele Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması talebiydi, ancak Tahkim olayıyla birlikte bu talep daha farklı bir soruna dönüştü. Bir başka ifadeyle Tahkim olayında mesele Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istemekten ziyade hilafeti kimin üstleneceğinde düğümlendi. Nihayet Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Hasan müslümanların halifesi oldu ve yaklaşık altı ay sonra görevini Muâviye'ye devretti. Böylece uzun yıllar müslümanlar arasında meydana gelen fitne hadiseleri sona erdi. Hz. Hasan'ın halifeliğini mercek altına almayı hedefleyen bu çalışmada öncelikle Hz. Hasan'ın halifelik öncesi hayatı ve halife olması üzerinde duruldu. Daha sonra halifelikten ayrılması ve görevi Muâviye'ye devretmesiyle sonuçlanan gelişmeler ele alındı. Son olarak vefat etmeden önce zehirlendiğine dair iddialar değerlendirildi ve şahsiyetiyle ilgili bazı temel hususlara işaret edildi.

Anahtar kelimeler: Hz. Hasan, Muâviye, halifelik, Emevîler, Hulefâ-yi Râşidîn

THE CALIPHATE OF HASAN IBN ALI IN THE HISTORICAL NARRATIVES

Abstract

The period after the prophet Muhammad that is called as al-Khulafâ al-Râşidûn is significant in many respects. In that period looking for solution for the problems emerging because of the changes that happened in the society, and of the encounters with different civilizations through conquests, is the main matter that engaged Muslims' attention. In that point, the events that began with the murder of Caliph Uthmân and continued during the caliphate of Alî ibn Abî Tâlib, have always maintained the importance with regards of their results. The main issue in the battles of *Jamal* and *Siffin* was the demand of punishment of the murderers of Caliph Uthmân. However, this demand turned into another problem with *Tahkîm* (i.e. arbitration). In other words, in *Tahkîm*, the matter tied up into the dispute that who would be caliph rather than the demand of punishment of the murderers. After the death of Alî ibn Abî Tâlib, al-Hasan ibn Alî became caliph and he left the caliphate to Muâwiyah about six months later. Thus, the fitnah events that took place for many years between Muslims ended. This paper aimed to

* Dr., ORCID 0000-0002-0387-0824; e-mail: halilhancabay@gmail.com

focus on the caliphate of al-Hasan ibn Alī. For this purpose, it was initially analyzed that the life of al-Hasan before his caliphate, and his election for the caliphate. Subsequently, the events resulting in his resignation from the caliphate were discussed. Finally, it was evaluated that the claims about his poisoning in prior to his death and was generally indicated that to his personality and characteristics.

Keywords: al-Hasan ibn Alī, Muāwiyah, caliphate, Umayyads, al-Khulafā al-Rāshidūn

Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2019; Makalenin Yayına Kabul Tarihi: 20.10.2019

Giriş

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hulefâ-yi Râşidîn olarak isimlendirilen dönem birçok açıdan önem taşımaktadır. Bu dönemde İslâm toplumunun kendi içinde yaşadığı değişimlerin yanında fetihler neticesinde farklı medeniyetlere mensup topluluklarla karşılaşmalar sonucu ortaya çıkan sorunlara yönelik çözüm arayışları müslümanları en fazla meşgul eden meseleler olmuştur. Bu noktada özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde devam eden hadiseler sonuçları itibariyle her zaman önemini muhafaza etmiştir.

Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında Mısır (Fustat), Kûfe ve Basra gibi garnizon kentlerden gelen isyancılar Medine'yi kuşatma altına alarak müslümanların halifesini şehit ettiler. Bu olayların arkasındaki en önemli nedenlerden birisi elde edilen gelirlerin (fey) dağıtılmasıyla ilgili Hz. Ömer tarafından kurulan divan teşkilatının sonraki dönemlerde tadil edilememesinden dolayı siyasî ve ekonomik bir krizin yaşanmasıydı. Hz. Osman halifeliğinin son dönemlerinde söz konusu krizi aşmaya yönelik bazı tedbirler almaya çalıştıysa da özellikle savaşlarda büyük yararlılık gösteren kabilelerin başını çektiği zümrelerin şikâyetleri kısa sürede isyana dönüştü. Bu isyan sonunda Hz. Osman şehit edildi ve etkileri günümüze kadar devam eden fitne hadiseleri yaşandı.

Hz. Osman'ın ardından halife olan Hz. Ali'nin çözüme kavuşturması gereken en önemli sorun sabık halifenin katillerinin cezalandırılmasıydı. Ancak bu sorun mevcut şartlar itibariyle hemen halledilemediği için daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden oldu ve sırasıyla Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı ve Tahkim olayı gibi hadiseler meydana geldi. Bu hadiselerin ortaya çıkmasındaki temel neden Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması talebiydi, ancak Tahkim olayıyla birlikte bu talep daha farklı bir soruna dönüştü. Bir başka ifadeyle Tahkim olayında mesele Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istemekten ziyade hilafeti kimin üstleneceğinde düğüm-

lendi. Olayların bundan sonraki safhasında ise Hz. Ali, Hâricîler tarafından şehit edildi.

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Kûfeliler'in kendisine biat etmesiyle müslümanların yeni halifesi olan Hz. Hasan yaklaşık altı ay boyunca görevini devam ettirdi. Fakat daha sonra bu görevi Muâviye'ye devrederek vefatına kadar Medine'de sakin bir hayat yaşadı. Hz. Hasan'ın halifeliğini merccek altına almayı hedefleyen bu çalışmada ilk olarak Hz. Hasan'ın halifelik öncesi hayatı ve halife olması üzerinde duruldu. Daha sonra halifelikten ayrılması ve görevi Muâviye devretmesiyle sonuçlanan gelişmeler ele alındı. Son olarak vefat etmeden önce zehirlendiğine dair iddialar değerlendirildi ve şahsiyetiyle ilgili bazı temel hususlara işaret edildi.

1. Halifelik Öncesi Hayatı

Hz. Hasan'ın doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Ancak genellikle onun hicrî 3. yılın Ramazan ayının ortasında (1 Mart 625) dünyaya geldiği kabul edilmektedir.¹ Bunun dışında 3. yılın Şaban ayında (Ocak-Şubat 625),² 4. yılın Şaban ayında (Ocak-Şubat 626)³ ve Uhud Gazvesi'nden (3/625) bir veya iki sene sonra⁴ doğduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.

Doğduktan sonra bizzat Resûlullah tarafından kulağına ezan okunan Hz. Hasan'a babası Harb adını koymuştur. Ancak Hz. Peygamber bu ismi değiştirerek ona, câhiliye döneminde Araplar arasında pek bilinmeyen Hasan ismini ve Ebû Muhammed künyesini vermiştir.⁵ Hz. Ali'nin küçük oğlu Hüseyin'e de benzer şekilde Harb ismini vermek istediği, ancak Hz. Peygamber'in onun da ismini değiştirdiği belirtilmektedir.⁶ Bunların dışında Hz. Ali'nin Hz. Hasan'a amcası Hamza'nın, Hz. Hüseyin'e de ağabeyi Ca'fer'in adını koyduğu, ancak Hz. Peygamber'in onların isimlerini değiştirmekle emrolunduğunu söyleyerek torunlarına Hasan ve Hüseyin ismini verdiği zikredilmektedir.⁷

- 1 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Ömer, (Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1421/2001), 6: 352; Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh ez-Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, nşr. E. Lévi-Provençal, (Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1951), 40; Halife b. Hayyât, *Târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, (Riyad: Dâru't-taybe, 1405/1985), 66, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk*, nşr. Ebü'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru süveydân, 1967), 2: 537; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1995), 2: 60.
- 2 Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, [t.y.]), 2: 14.
- 3 Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaût-Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 1: 118.
- 4 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 14.
- 5 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 356; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 13.
- 6 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 357.
- 7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 357.

Hz. Peygamber torunu Hasan'ın akîkası için bir koç kurban etmiş, annesi Fâtıma'ya da yedi günlükken saçlarını keserek yoksullara ağırlığınca gümüş dağıtmasını tavsiye etmiştir.⁸

Ömrünün yedi-sekiz yıllık bir kısmını Hz. Peygamber'in gözetiminde geçiren Hz. Hasan başta kardeşi Hz. Hüseyin olmak üzere diğer bazı çocuk sahâbîlerle birlikte Resûl-i Ekrem'in övgüsüne mazhar olmuştur. Nitekim bir defasında Hasan'ı bir dizine, Üsâme b. Zeyd'i diğer dizine oturtan Hz. Peygamber "*Ya Rabbi ben bu ikisine merhamet ediyorum sen de merhamet et.*" diyerek onlar için dua etmiştir.⁹ Hz. Peygamber benzer bir duayı Hz. Hüseyin için de yapmıştır.¹⁰ Yine Resûl-i Ekrem hutbe okuduğu bir sırada torunları Hasan ve Hüseyin'in düşe kalka mescide girdiklerini görünce minberden aşağıya inerek iki torununu kucaklamış ve tekrar minbere çıkararak önüne oturtmuş, ardından "*Allah 'mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihandır'* (et-Tegâbün 64/15) *buyurarak ne kadar doğru söylemiş. Bu ikisinin düşe kalka geldiklerini görünce daha fazla dayanamadım ve sözümü yarıda kestim.*" diyerek¹¹ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ne kadar çok sevdiğini göstermiştir. Bunların dışında Hz. Peygamber namaz kıldığı bir sırada sırtına çıkan Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin'in düşmemesi için secdesini uzatmış, bunun üzerine insanlar Resûl-i Ekrem'e bir şey olduğunu veya kendisine vahiy geldiğini zannetmişlerdi. Ancak Hz. Peygamber torununun düşmemesi için acele etmediğini söylemiştir.¹²

Hz. Hasan bazı dinî hükümlerin ve güzel davranışların Hz. Peygamber tarafından insanlara tebliğ edilmesine de vesile olmuştur. Nitekim Resûlullah zekât malı olarak toplanan hurmaları dağıttığı sırada yanına gelen torunu Hasan'ın bu hurmalardan yediğini görünce ağızındakini çıkarmasını, zira zekât mallarının peygamber ve ailesine haram olduğunu söylemiştir.¹³ Yine bir gün Hz. Peygamber torunu Hasan'ı öpüp severken Akra' b. Hâbis isimli bir sahâbî kendisinin on tane çocuğu olduğunu, ancak hiç birisini öpmediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "*merhamet etmeyene merhamet olunmaz*" buyurmuştur.¹⁴

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği ile Hz. Ömer'in halifeliğinin erken dönemlerinde henüz çocuk yaşlarda bulunan Hz. Hasan'ın bu sıradaki hadiselerin içinde yer almadığı görülmektedir. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında ise Mısır

8 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 353, 354, 356.

9 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995-2001), 36: 122.

10 Tirmîzî, "Menâkıb", 31.

11 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38: 99-100.

12 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27: 419.

13 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 180.

14 Müslim, "Fezâil", 65.

valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in İfrîkiyye üzerine gerçekleştirdiği ve büyük başarılar kazanılan sefere (24 veya 27/645 veya 657) Medine'den pek çok sahâbînin destek olmak için katıldığı, bu kişilerin arasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de bulunduğu söylenmektedir.¹⁵ Yine bu dönemde Kûfe valisi Sa'îd b. el-Âs'ın Taberistan üzerine gerçekleştirdiği sefere başta Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr ve Abdullah b. Zübeyr gibi genç sahâbîler de katılmıştır.¹⁶

Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında Fustat (Mısır), Kûfe ve Basra gibi garnizon kentlerden gelip Medine'yi kuşatan isyancılar Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm gibi önde gelen sahâbîlerle ve Hz. Peygamber'in hanımlarıyla konuşarak onlardan kendilerini halifeyle görüşturmelerini istediler. Ancak talepleri reddedilince geri dönmek durumunda kaldılar. Bu sırada Mısırlılar Hz. Ali'ye, Basralılar Talha'ya, Kûfeliler de Zübeyr'e heyet göndererek kendilerine halife olarak biat etmek istediklerini söylediler; ancak üç sahâbî bir kez daha isyancıların tekliflerini geri çevirdi. Yaşanan hadiselerden dolayı endişelenen Hz. Ali oğlu Hz. Hasan'ı Hz. Osman'a göndererek kendisini haberdar etti.¹⁷ Yine isyancıların Medine'yi kuşatma altına aldığı sırada başta Hz. Hasan olmak üzere Abdullah b. Zübeyr ve Muhammed b. Talha gibi sahâbe çocukları da halifenin evinin önünde nöbet tuttu.¹⁸

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından halife olarak Hz. Ali'yi bekleyen en önemli sorun sâbık halifenin katillerinin cezalandırılmasıydı. Ancak ortada belli bir katil yoktu ve sayıları binleri bulan bir kalabalık bu fiili kendilerinin işlediğini söylüyordu. Şehirdeki kargaşa ortamı henüz geçmediği için Hz. Ali'nin bir süre beklemesi gerekiyordu. Medine'deki mevcut durum yanında Hz. Ali'yi böyle bir karara sevk eden muhtemel bir diğer sebep başka şehirlerin yeni halifeye biat edip etmeyecekleri konusunda henüz bir netliğin oluşmamasıydı.¹⁹ Nitekim Suriye valisi Muâviye, Hz. Osman'ın kanını müdafaa edeceğini söyleyerek Hz. Ali'nin biat teklifini geri çevirdi. Diğer taraftan hac ibadeti için Mekke'de bulunan ve Hz. Osman'ın şehit edildiğini duyunca Medine'ye dönmekten vazgeçen Hz. Âişe ise Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın da kendisine katılmasıyla Hz. Osman'ın kanını talep eden bir grubun lideri olarak Basra'ya doğru yola çıktı.

15 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, nşr. Halil Şehâde, (Beyrut: Dârü'l-fıkr, 2000), 2: 573-574.

16 Taberî, *Târîh*, 4: 269.

17 Taberî, *Târîh*, 4: 350.

18 Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvera*, nşr. Fehîm Muhammed Şeltût, (Mekke: [y.y], 1399/1979), 4: 1206, 1275; Taberî, *Târîh*, 4: 385.

19 Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 22 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>.

Hız. ÂiŖe ve taraftarlarının Mekke'den ayrıldığını öğrenen Hız. Ali ise Rebeze'de Hız. ÂiŖe'ye yetiŖebilmek ümidiyle üç bin civarındaki kuvvetle birlikte Medine'den hareket etti. Ancak Rebeze'ye vardıklarında onların çoktan oradan uzaklaŖtıklarını öğrendi. Bu sırada Hız. Hasan'ın bir kısmı daha önceki olaylarla ilgili olmak üzere babasına bazı tavsiyelerde bulunduğu söylenmektedir. Buna göre Hız. Hasan, Hız. Osman'ın muhasara edildiği sırada babasına Medine'den ayrılmasını, böylece halife öldürüldüğünde babasının orada bulunmayacağını tavsiye etmiştir. Yine Hız. Osman'ın Ŗehit edilmesinin ardından insanlar Hız. Ali'ye biat ettiğinde, Hız. Hasan, babasına diğer Ŗehirlerin biat haberi gelmeden Medine'de bulunanlardan biat kabul etmemesini söylemiştir. Son olarak Talha ve Zübeyr'in yaptıkları karşısında onlar anlaşmaya razı oluncaya kadar babasına evinde oturmasını tavsiye etmiş ve Ŗayet bir fitne çıkarsa bunun sebebinin kendisi olmayacağını belirtmiştir. Ancak Hız. Hasan'ın söylediklerinin hiç birisini kabul etmeyen Hız. Ali hepsine tek tek cevap vermiştir. Buna göre Hız. Ali, Hız. Osman'ın muhasara edenlerin kendilerini de muhasara altına aldığını [dolayısıyla Medine'den çıkmasının mümkün olmadığını] söylemiştir. Biat meselesinde sözün Medineliler'e [ensar ve muhacir] ait olduğunu, dolayısıyla bu uygulamanın bozulmasını istemediğini belirtmiştir. Zübeyr ve Talha'nın durumuna gelince, [bu konuda] müslümanların çok zayıf düŖtüđünü, kendisinin de bu işi [yani halifeliği] üstlendiği andan itibaren periŖan olduğunu ve yapması gereken Ŗeyleri yapamadığını belirtmiştir. Bütün bunlara rağmen Ŗayet evinde oturursa sorumluluklarını nasıl yerine getireceğini, ayrıca kendisi için burada olmaktan başka seçeneğin bulunmadığını, dolayısıyla bu sorunu kendisi çözmezse kimin çözeceğini söylemiştir.²⁰

Bazı araŖtırmacılar yukarıdaki rivayeti Hız. Hasan'ın savaŖ taraftarı olduğı ve yaklaŖmakta olan fitneye bulaŖmaması için babasını evinde oturmaya ikna etmeye çalıŖtıđı Ŗeklinde yorumlamaktadır.²¹ Hız. Hasan'ın tabiatı itibarıyla nispeten munis bir yapıya sahip olduğu ve dolayısıyla babasını savaŖtan uzak tutmaya çalıŖtıđı söylenebilir. Diğer taraftan bu rivayet yaŖanan kargaŖa ortamında Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının mümkün olmadığını, bu noktada halife olarak Hız. Ali'nin önünde pek fazla bir seçeneğin bulunmadığını, fakat buna rağmen onun bir çatıŖma yaŖanmaması için yoğun bir çaba harcadığını göstermektedir. Nitekim Cemel Vak'ası'ndan önce Ka'ka' b. Amr'ı elçi olarak Hız. ÂiŖe'nin karargâhına gönderen Hız. Ali, böylece taraflar arasında büyük oranda anlaşmayı sağlamıştı. Fakat olayların bundan sonraki safhasında iki tarafın içinde bulunan ve bazı rivayetlere göre Abdullah b.

20 Taberî, *Târîh*, 4: 455-456.

21 Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 36.

Sebe taraftarı olduğu söylenen kişilerin kıskırtmaları sonucunda savaş meydana gelmiştir.²²

Daha önce de zikredildiği üzere Rebeze'den hızla hareket eden Hz. Ali, Basra'ya yaklaşık 30 fersah [yaklaşık 180 km.] uzaklıkta bulunan Zûkâr mevkiine geldiğinde Hz. Âişe ve yanındakilerin Basra'ya vardıklarını öğrendi ve vakit kaybetmeden Hz. Hasan ve Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye göndererek buradaki halkın desteğini almaya çalıştı. Hz. Ali daha önce, Hz. Osman döneminde Basra ve Kûfe valiliği yapmış olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye mektup göndererek kendisini desteklemesini istemiş, fakat Ebû Mûsâ tarafsız kalmayı tercih etmişti. Kûfe'ye gelen Hz. Hasan bir kez daha Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hz. Ali'yi desteklemesini istedi, ancak o yine verdiği karardan dönmeyerek Hz. Âişe ile Hz. Ali arasındaki olaylara müdahil olmadı. Bunun üzerine Hz. Hasan, Kûfe mescidinde insanları Hz. Ali'ye destek olmaya çağırdı. Hz. Hasan'ın davetine önce kayıtsız kalan Kûfeliler, daha sonra Ma'kil b. Yesâr, Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî ve Hucr b. Adî'nin çağrısıyla harekete geçtiler.²³ Hz. Ali'yi desteklemek için yola çıkan kuvvetlerin sayısı ile ilgili kaynaklarda 12000²⁴ 9650²⁵ ve 6000²⁶ veya 7000 rakamları zikredilmektedir.

Cemel Vak'ası'nda çarpışmaların şiddetinin giderek arttığı bir sırada Hz. Ali, oğlu Hasan'a "keşke baban yirmi yıl önce vefat etseydi" diyerek ne kadar büyük bir üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Hz. Hasan ise daha önce kendisini uyardığını hatırlatmıştır.²⁷

Cemel Vak'ası'nın ardından Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen Sıffîn Savaşı'nda babasının tarafında yer alan Hz. Hasan, Makdîsî'nin verdiği bilgiye göre savaş sonunda hakemler arasındaki görüşmede bir ara ismi muhtemel halife adayları arasında yer almıştır.²⁸ Dineverî ise Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbâs ve Eş'as b. Kays gibi tahkimnâme şahit olan daha birçok kişinin isimlerinin yanında Hz. Hasan'ın da adını zikretmiştir.²⁹

22 Hz. Ali ve Hz. Âişe taraftarları arasında yaşanan bu gelişmelerle ilgili rivayetler hakkında geniş bilgi için bk. Adnan Muhammed Milhim, *el-Müerrîhûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru't-tal'â, 2001), 186-244.

23 Taberî, *Târîh*, 4: 499-500.

24 Taberî, *Târîh*, 4: 500.

25 Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, nşr. Abdülmünim Âmir, (Kahire: [y.y.] 1959), 145. Ayrıca bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 35.

26 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 184.

27 Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Hicr li't-tübâ'a ve'n-neşr, 1417-1420/1997-1999), 10: 456.

28 Mutahhar b. Tâhir el-Makdîsî, *el-Bed' ve't-târîh*, (Kahire: el-Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, [t.y.]), 5: 228.

29 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 195-196.

2. Halife Olması

Sıffin Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin temsilcisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Muâviye'nin temsilcisi Amr b. el-Âs arasındaki tahkim görüşmeleri sonuçsuz kaldı. Savaş öncesi Hz. Ali'yi tahkimi kabul etmeye zorlayan bazı kişiler, bir müddet sonra yaptıklarından pişmanlık duyarak tahkimden vazgeçmesi için Hz. Ali'ye baskı yaptılar ve ardından Kûfe yakınlarında bulunan Harûra'ya çekilerek ilk Hâricî zümreyi oluşturdular. Olayların bundan sonraki safhasında Hz. Ali tarafından birçok defa ikna edilmeye çalışılan bu zümre nihayet Nehrevân Savaşı'nda (9 Safer 38 / 17 Temmuz 658) yenilgiye uğratıldı.³⁰ Ancak hilafetle ilgili düşüncelerinden vazgeçmeyen bu kişiler Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın öldürülmesine karar verdiler.³¹ Muâviye ve Amr b. e-Âs kendilerine yapılan saldırılardan kurtulurken, Hz. Ali Abdurrahman b. Amr b. Mülcem tarafından ağır bir şekilde yaralandı ve aldığı yaranın etkisiyle iki gün sonra 19 veya 21 Ramazan 40 (26 veya 28 Ocak 661) tarihinde vefat etti.³²

Hz. Ali'nin yaralanmasıyla gündeme gelen en önemli mesele kendisinden sonra halifenin kim olacağıydı. Yaralandığı sırada yanına giren bir şahıs halife olarak Hz. Hasan'a biat edip etmemelerini sorunca, Hz. Ali "*bunu size ne emrederim ne de yasaklarım*" diyerek insanları Hz. Hasan'a biat etme konusunda muhayyer bırakmıştır.³³ Diğer taraftan başta oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere Haşimoğulları'na İslâm'ın emir ve yasaklarını yerine getirmeleriyle ilgili bazı nasihatlerde bulunan Hz. Ali, şayet ölürse kendisine saldıran kişiye sadece kısas uygulanmasını ve kesinlikle müslâ (işkence) yapılmamasını tenbih etmiştir.³⁴ Bazı araştırmacılara göre bu nasihatler, Hz. Ali'nin, Kûfeliler'in Hz. Hasan'ı halife yapacaklarını tahmin ettiğini göstermektedir.³⁵ Yani Hz. Ali, özellikle bu son tavsiyesini, kendisinden sonra oğlu Hasan'ın Kûfeliler tarafından halife olarak seçileceğini tahmin ettiği için yapmıştır. Ancak bu nasihatlerin esas sebebinin fikhî açıdan kısas isteme (el-İsrâ 17/33) veya kâtili affetme (el-Bakara 2/178) yetkisinin³⁶ maktulün velisine

30 Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim 5 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>.

31 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 215-216; Taberî, *Târîh*, 5: 143-144; *el-İmâme ve's-siyâse*, nşr. Taha Muhammed Zeynî, (Kahire: Müessesetü'l-celî, 1967), 1: 137, 139.

32 Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 5 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>.

33 Taberî, *Târîh*, 5: 146-147; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr v.dğr., (Beirut: Dârü'l-fikr, 1417/1996), 3: 262; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (Kahire: el-Mektebetü't-ticâretü'l-kübrâ, 1964), 2: 425.

34 Taberî, *Târîh*, 5: 147-148.

35 Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 41.

36 Kısasın hukukî dayanağı ve mahiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Şamil Dağcı, "Kısas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 21 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kisas>.

verilmesinden kaynaklandığını söylemek daha makul görünmektedir. Bir başka ifadeyle Hz. Ali, İbn Mülcem'e yönelik uygulanacak cezada kısas yetkisine sahip olan çocuklarına ve yakınlarına haddi aşmamaları için böyle bir uyarıda bulunmuş olmalıdır.

Hz. Hasan'ın halifeliği üstlenmesiyle ilgili olarak *el-İmâme ve's-siyâse* isimli eserin müellifinin verdiği bilgiye göre ise henüz kendisine suikast düzenlenmeden önce yakın çevresinden bir kişi Hz. Ali'ye, şayet vefat ederse kendilerine kimi tavsiye edeceğini sorması üzerine, o başta Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye ve kardeşinin oğlu Abdullah b. Ca'fer hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu noktada Hz. Hasan'ın cömert ve yiğit bir insan olduğunu, ancak “[Şamlılar'la] iş kızırsa savaş sırasında kendilerine bir arpa kabuğu kadar dahi faydasının olmayacağını” söylemiştir.³⁷

Aslında Hz. Ali'nin ifadeleri oğlu Hasan'ın tabiatı itibariyle savaşmaya pek uygun olmadığını göstermektedir. Nitekim Hz. Hasan'a ilk biat eden kişi olduğu söylenen Kays b. Sa'd, ona elini uzatmasını ve Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in sünneti ve düzeni bozan kişilere (muhişûn) karşı savaşmak üzere biat edeceğini söyleyince, Hz. Hasan, Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti üzerine biat etmesini, diğer şartların ise bunun arkasından geleceğini ifade etmiştir.³⁸ Yine Kûfeliler'in kendisine biatı sırasında onlardan “kendisini dinleyip, itaat etmek, savaştığı kişilerle savaşmak, barış yaptıklarıyla da barış yapmak üzere” söz almak istemiş, bunun üzerine Kûfeliler Hz. Hüseyin'e giderek “babasına nasıl biat ettilerse, kendisine de aynı şekilde, yoldan çıkmış Şamlılar'la savaşmak üzere” biat etmek istemişlerdir. Fakat Hz. Hüseyin, ağabeyi Hasan hayatta olduğu sürece kendilerinden biat almayacağını söyleyince Kûfeliler Hz. Hasan'ın sunduğu şartları kabul ederek ona biat etmişlerdir.³⁹ Aslında fetihlerin durması ve yıllardır Mûaviye'ye karşı mücadele halinde olan Kûfeliler'in ekonomik açıdan büyük bir darbe yedikleri göz önünde bulundurulursa, Hz. Hasan'a biat etmekten başka çarelerinin olmadığı düşünülebilir.⁴⁰

Kaynaklarda Muâviye'ye karşı savaş yapmak üzere biat etmek isteyen bu kişilerin kimler olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha sonra Kûfeliler'in Muâviye ile savaşma konusunda oldukça isteksiz davrandıkları göz önünde bulundurulursa, bu kişilerin Hâricî düşünceye sahip kimseler olduğu söylenebilir.⁴¹

37 *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 132.

38 Taberî, *Târîh*, 5: 158.

39 *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 140. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, 3: 279; Taberî, *Târîh*, 5: 162.

40 İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan* (Ankara: Fecr Yayınları 1990), 176.

41 Mehmet Mahfuz Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3-4 (2001): 459.

Belâzürî, Hz. Hasan'a Ramazan 40'da (Ocak 661) biat edildiğini aktarmaktadır.⁴² Mes'ûdî, ise Hz. Ali'nin vefatından (19 veya 21 Ramazan 40 /26 veya 28 Ocak 661) iki gün sonra biat edildiğini söylemektedir.⁴³

3. Halifelikten Ayrılması ve Görevi Muâviye'ye Devretmesi

Hz. Ali'nin vefatından sonra Kudüs'te halife olarak biat alan Muâviye, Suriye bölgesinde "emîrül-münîn" lakabıyla anılmaya başlandı.⁴⁴ Hz. Hasan ise Kûfeliler'in dışında Hicaz bölgesinden de biat aldı.⁴⁵ Gelişmelerin bundan sonraki safhasında yaklaşık elli gün (veya iki ay) boyunca çevresindekilerin teşviklerine rağmen Muâviye'ye karşı herhangi bir adım atmayan Hz. Hasan, Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre Muâviye'ye bir mektup göndererek onu kendisine biat etmeye davet etti. Muâviye ise Hz. Hasan'a [halifelikten feragat etmesine karşılık] ihtiyaçlarını karşılaması için Irak'ın beytûlmâlinde bulunan malları ve istediği bölgenin haracını vermeyi taahhüt etti. Muâviye daha sonra Filistin ve Ürdün cündünün komutanları olan Amr b. el-Âs ve Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'le birlikte Irak'a doğru yola çıktı ve Menbic köprüsüne kadar geldi.⁴⁶

Muâviye'nin harekete geçtiğini öğrenen Hz. Hasan ise insanları cihada teşvik ederek kendi ordusuna katılmaya çağırdı. Fakat Kûfeliler, Hz. Hasan'ın çağrısına önce karşılık vermediler. Daha sonra Adî b. Hâtem et-Tâî, Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Ma'kıl b. Sinân gibi sahâbîlerin gayretleriyle on iki bin kişilik bir ordu hazırlandı ve öncü birlik olarak Muâviye'nin üzerine gönderildi.⁴⁷ Ordunun hazırlanma arifesinde Hz. Hasan'ın yaptığı konuşmaya bakılacak olursa, aslında onun Muâviye ile savaşma konusunda kararlı bir tutum sergilediği, Kûfeliler'in ise Hz. Hasan'ın bütün çabalarına rağmen isteksiz davrandıkları görülmektedir.

Bu ordunun komutanlığını kimin üstlendiğine dair kaynaklarda farklı bilgiler aktarılmıştır. Ya'kûbî'nin rivayetine göre Hz. Hasan, Muâviye ile savaşması için on iki bin kişilik ordunun komutanlığına Ubeydullah b. Abbâs'ı atamış ve ondan Kays b. Sa'd'ın görüşüne başvurmasını istemiştir.⁴⁸ Benzer bilgilere yer veren Belâzürî de Kûfeliler'den teşekkür eden ordunun başına Ubeydullah b. Abbâs'ın getirildiğini ve kendisinden Kays b. Sa'd ve Saîd b. Kays el-Hemedânî ile istişare etmesinin ve onların muvâfakatını almadan herhangi bir işe girişmemesinin istendiğini söylemiştir.⁴⁹

42 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 295.

43 Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 3: 4. Ayrıca bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 41.

44 Taberî, *Târîh*, V, 161.

45 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Vâzıh el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (Beyrut: Dâru sâdr [t.y.]), 2: 199; Taberî, *Târîh*, 5: 140.

46 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 280.

47 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 281-282; Taberî, *Târîh*, 5: 159.

48 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 214.

49 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 281.

Konuyla ilgili Taberî'nin rivayeti kısmen benzer bilgiler vermekle birlikte meselenin farklı yönlerine de işaret etmektedir. Rivayete göre Hz. Hasan'ın, [Muâviye ile yapacağı sulh meselesinde] kendi görüşüne muhalif davranacağını düşündüğü için Kûfeliler'in başına komutan olarak Kays b. Sa'd'ı değil Ubeydullah b. Abbâs'ı atadığı ifade edilmektedir. Cümlelerin hemen devamında ise Hz. Hasan'ın Muâviye ile anlaşmak istediğini öğrenen Abdullah b. Abbâs'ın Muâviye'den emân talep ettiği ve [Hz. Ali döneminde Basra valiliği yaptığı sırada kendi istihkakı olarak beytûlmâlden aldığı⁵⁰] malların kendisine verilmesini şart koştuğu, Muâviye'nin de Abdullah'ın şart koştuğu malları ona vermeyi taahhüt ettiği nakledilmektedir.⁵¹

Taberî'de yer alan rivayetle ilgili birkaç hususa işaret edilmelidir. Öncelikle Taberî'nin bazı yazma nüshalarında Kûfeliler'in komutanlığına atanan kişinin Ubeydullah, bazılarında ise Abdullah olduğu şeklinde farklı ibareler geçmektedir. Taberî'nin eserinin de Goeje başkanlığındaki heyet tarafından yapılan neşrinde ve bu neşri esas alan İngilizce tercümede komutanlığa atanan kişi Abdullah olarak zikredilmiştir.⁵² Eserin bir diğer nâşiri Ebü'l-Fazl İbrahim ise komutanlığa atanan kişinin ismini Ubeydullah olarak tercih etmiş, dipnotta ise bir başka nüshada bu kişinin Abdullah olduğuna işaret etmiştir.⁵³

Aslında metnin bağlamı dikkate alındığında bu ismin Ubeydullah'tan ziyade Abdullah olması daha makul görünmektedir. Yani Kûfe'den hareket eden ordunun komutanlığını yapan ve Muâviye ile anlaşan kişi Ubeydullah b. Abbâs değil, kardeşi Abdullah b. Abbâs'tır. Bu durum Ya'kûbî ve Belâzürî'nin Abdullah'ın ismini değiştirerek kardeşi Ubeydullah'ın ismini rivayete dâhil ettiklerini akla getirmektedir. Nitekim günümüz araştırmacılarından Milhim de benzer bir duruma işaret ederek Abdullâh b. Abbâs'ın Abbâsî ailesinin en önemli şahsiyeti olduğunu, bundan dolayı Ya'kûbî ve Belâzürî'nin Abdullah b. Abbâs'ın ismini Ubeydullah'la değiştirerek rivayeti bu şekilde aktardıklarını söylemektedir.⁵⁴

Hz. Ali'den sonra yaşanan olaylar sırasında Abdullah b. Abbâs'ın tavrıyla ilgili kaynakların farklı bilgiler verdiğini söyleyen Wellhausen [tarih kaynaklarının önemli bir kısmının telif edildiği] Abbâsîler döneminde ailenin atası konumunda bulunan Abdullah b. Abbâs'la ilgili hakikati söylemenin zor olduğunu, dolayısıyla bazı tarihçilerin en azından Abdullah'ın oynadığı rolü

50 Taberî, *Târîh*, 5: 143.

51 Taberî, *Târîh*, 5: 158.

52 Taberî, *Târîh*, nşr. Michael Jan de Goeje v.dğr., (Leiden: Brill 1879-1901), 2: 2; Taberî, *The History of al-Tabarî*, trc. Michael G. Morony, (Newyork: State University of Newyork Press, 1987), 18: 6.

53 Taberî, *Târîh*, 5: 158 (nâşirin notu 8).

54 Milhim, *el-Müerrihûne'l-Arab*, 310.

güzelleştirmek veya onu bu işlerden tamamen uzak tutmak isteyebileceklerini dile getirmektedir. Wellhausen ayrıca, Hz. Ali'nin Yemen valiliğini yaptığı sırada Ubeydullah'la Muâviye arasında yaşanan bir husumete de işaret etmektedir. Buna göre Muâviye tarafından Yemen'e vali olarak atanan Büsr b. Ebî Ertât, buraya ulaşınca Ubeydullah'ın iki oğlunu annelerinin gözü önünde öldürmüştür.⁵⁵ Bu hadise 40 yılının ikinci yarısında (Ekim-Kasım 660) meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu elim hadiseden çok kısa bir süre sonra Ubeydullah'ın Muâviye ile anlaşması pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Abbâsî hanedan ailesiyle yakın ilişkilere sahip olan bazı tarihçiler Emevîler'le ilk defa anlaşma yaptığı için bu "lekenin" ailenin atası konumunda bulunan Abdullah b. Abbâs'ın yerine kardeşi Ubeydullah'ın üzerinde kalmasını istemiş olabilirler.⁵⁶

Netice itibarıyla gerek Taberî'deki ifadeler gerekse günümüz müelliflerinin yorumları dikkate alındığında Hz. Hasan tarafından öncü birlik olarak gönderilen ordunun komutanlığına Abdullah b. Abbâs'ın getirildiği, ancak bazı tarihçilerin onun ismini kardeşininki ile değiştirerek rivayeti farklı şekilde aktardıkları söylenebilir. Bu noktada Abdullah b. Abbâs'ın Muâviye ile anlaştıktan sonra, aşağıda da zikredileceği üzere, on iki bin kişilik ordunun yaklaşık sekiz bini ile birlikte hareket ettiği, kalan dört bin civarında askerin komutanlığına ise Kays b. Sa'd'ın getirildiği ifade edilmelidir.⁵⁷ Diğer taraftan Hz. Hasan'ın vefat ettiği dönemde Abdullah b. Abbâs'ın Dımaşk'ta yani Muâviye'nin yanında bulunduğu dair bazı rivayetlerin varlığı da ayrıca kayda değer bilgiler olarak zikredilmelidir.⁵⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere Hz. Hasan tarafından Kûfe'den Abdullah b. Abbâs komutasında yola çıkarılan öncü birlik Meskin'e⁵⁹ kadar gelmiş, Hz. Hasan'ın başında bulunduğu ordu ise Medâin'e ulaşmıştı. Medâin'de bulunduğu sırada ordusunun içinde bir karışıklık meydana gelen Hz. Hasan, bazı şahıslar tarafından saldırıya maruz kalmış ve yaralanmıştı. Kaynaklar meydana gelen bu karışıklığın sebebiyle ilgili farklı rivayetler aktarmıştır.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Kays b. Sa'd'ın öldüğüne dair bir haber yayınca bazı kişiler Hz. Hasan'ın odasına saldırdı ve etrafındaki mallarını yağ-

55 Büsr b. Ebî Ertât'ın Yemen'e gitmesiyle ilgili bk. Taberî, *Târîh*, 5: 139-140.

56 Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc. Fikret İşıltan, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963, 51-52.

57 Taberî, *Târîh*, 5: 164.

58 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 225; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, 3: 8.

59 Meskin [Bağdat'ın 50-55 km. kuzeyinde] Dicle Nehri'nin batı yakasında bulunan bir bölgedir. Geniş bilgi için bk. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beirut: Dâru sâdr 1397/1977), 5: 127. Ayrıca bk. Abdülazîz ed-Dûrî, "Deyrülcesâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 9 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyrulceselik>.

maladılar. Ayrıca Benî Esed kabilesine mensup ve İbn Ukaysır adında birisi zehirli bir hançerle Hz. Hasan'a saldırarak onu ağır bir şekilde yaraladı. Bunun üzerine Hz. Hasan Medâin'de Sâsânîler zamanından kalan ve hanedan ailesine ait *el-Maksûretü'l-beyzâ* (beyaz saray) isimli saraya götürüldü.⁶⁰

Dîneverî'de yer alan rivayete göre ise Medâin'de bulunduğu sırada askerlerinin savaş konusunda isteksiz olduğunu gören Hz. Hasan birliğin ayrılıktan hayırlı olduğunu, kendisinin kimseye kin gütmediğini ve kimse hakkında da kötülük istemediğini açıklayarak bir nevi Muâviye ile sulh yapma eğilimi içerisinde olduğunu ihsas ettirdi. Ayrıca sözlerinin sonunda askerlerinden bu konuda vereceği karara muhalefet etmemelerini istedi. Hz. Hasan'ın konuşmasını duyan ve içlerinde Hâricî görüşlere sahip kişilerin de bulunduğu bazı kimseler "*Daha önce babası nasıl kâfir olduysa Hasan da kâfir oldu.*" diyerek Hz. Hasan'a saldırdılar ve namaz kıldığı seccadeye varıncaya kadar eşyalarını yağmaladılar. Bunun üzerine Hz. Hasan "*Nerede Rebia ve Hamdân?*" diyerek bu kabileleri yardıma çağırdı. Hz. Hasan'ın yardım çağrısına olumlu cevap veren kimseler saldıranlara karşı Hz. Hasan'ı savundular. Bu olaydan kısa bir süre sonra Medâin'e [şehir merkezine] dönmek için yola çıkan Hz. Hasan, Harîcî olduğu söylenen Cerrâh b. Kabîsa isimli şahıs tarafından pusu kurularak yaralandı. Ancak iki kişi Cerrâh'ın üzerine atılarak onu öldürdü.⁶¹

Konuyla ilgili Ya'kûbî'deki rivayete göre ise Hz. Hasan'ın ordusunda bulunan Muâviye taraftarlarının iki kesim arasında sulh gerçekleştiğine dair bir söylenti yayarak karışıklığın ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Diğer taraftan Muâviye ise hem Hz. Hasan hem de Kays b. Sa'd'la anlaşma yapıldığına dair birbiri ardına yalan haberleri hasmının taraftarları arasında yayarak bu karışıklığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁶²

Taberî'ye göre ise askerlerin arasında Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğüne dair bir haberin yayılması üzerine, bazı kişiler Hz. Hasan'ın çadırına saldırdılar. Bunun üzerine Hz. Hasan, *el-Maksûretü'l-beyzâ*'ya gitmek zorunda kaldı.⁶³

Yukarıda Kays b. Sa'd'ın öldüğüne dair İbn Sa'd ve Taberî tarafından aktarılan haberin, Varol'un da ifade ettiği üzere, Hz. Hasan'ın ordusunda neden bir infiale yol açtığını izah etmek pek mümkün görünmemektedir. Hâlbuki Ubeydullah b. Abbâs'ın [yukarıda geçtiği üzere Abdullah b. Abbâs olmalı] Muâviye ile anlaşması etkileri açısından çok daha önemli bir hadise olmasına rağmen, Hz. Hasan'a bundan dolayı herhangi bir tavır gösterilmemiştir.⁶⁴

60 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 381.

61 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 216-217. Ayrıca bk. Belâzürî, *Ensâb*, 3: 282-283.

62 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 214-215.

63 Taberî, *Târîh*, 5: 159.

64 Mehmet Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 130.

Diğer taraftan konuyla ilgili Dîneverî ve Ya'kûbî'nin aktardığı rivayetlerin birbirini tamamlar mahiyette olduğu söylenebilir. Şöyle ki, zaten düzenli bir yapıya sahip olmayan Hz. Hasan'ın ordusu henüz netlik kazanmamış bazı haberlerin yayılmasıyla ciddi bir kargaşa yaşamış ve böylece savaş taraftarı oldukları anlaşılan Hâricî düşünceye sahip bazı kişilerin Hz. Hasan'a saldırılarıyla Irak ordusunun asıl düşmanları olan Şamlılar'a karşı birlikte hareket etme kabiliyetleri de neredeyse büyük oranda ortadan kalkmıştır. Nitekim ordusunun içinde bulunduğu bu durum, kendisine yapılan saldırının ardından Medâin'e dönen Hz. Hasan'ın hilâfet meselesinin geleceğiyle ilgili vereceği kararı da doğrudan etkilemiş ve bütün bunlar Muâviye'ye önemli bir avantaj sağlamıştır.

Olayların bundan sonraki safhasında Hz. Hasan'la Muâviye arasında sulh görüşmeleri başlamış ve bu görüşmeler Hz. Hasan'ın halifelikten çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Kaynaklarda iki taraf arasındaki sulh görüşmelerinin kimin tarafından başlatıldığına dair farklı bilgiler aktarılmıştır. Aralarında küçük farklılıklar bulunmakla birlikte İbn Sa'd, Dîneverî ve Taberî'nin naklettiği rivayetlere göre, Hz. Hasan askerleri arasındaki birliğin ortadan kalktığını görünce Muâviye'ye sulh için haber göndermiş, bunun üzerine Muâviye antlaşma yapmaları için Abdullah b. Âmir ve Abdurrahman b. Semüre'yi elçi olarak Hz. Hasan'a yollamıştır.⁶⁵

Hz. Hasan'ın Medâin'e dönerken uğradığı saldırıdan dolayı ağır bir şekilde yaralandığını aktaran Ya'kûbî, bu yaraların gittikçe şiddetini arttırdığını ve Hz. Hasan'ı [Muâviye'ye karşı mücadele edemeyecek kadar] güçsüz bıraktığını, bütün bunların yanında askerlerinin kendisini terk ettiğini gören Hz. Hasan'ın Muâviye ile antlaşma yapmak durumunda kaldığını söylemektedir.⁶⁶

Belâzürî'nin rivayetlerinde ise nispeten daha farklı bir tablo çizilmektedir. Şöyle ki, Menbic'e kadar gelen Muâviye, Iraklılar'ın mektup gönderdiğini ve kendisini *emîrül-müminîn* olarak kabul ettiklerini söyleyerek Kûfe'ye doğru yola çıkmış, sırasıyla Rakka, Nusaybin, Musul ve el-Ahnûniyye'ye⁶⁷ kadar gelmiştir. Burada bulunduğu sırada Ubeydullah b. Abbâs ve Kays b. Sa'd'a, Hz. Hasan'ın sulh yapmak için kendisine mektup gönderdiğini ileterek her ikisini de kendi safına çekmeye çalışmış, ardından Abdullah b. Âmir'i sulh talebiyle Hz. Hasan'a göndermiştir.⁶⁸

Belâzürî'nin verdiği bilgilere göre şayet Muâviye, Ubeydullah b. Abbâs ve Kays b. Sa'd'ı iknâ etmek için Hz. Hasan'ın kendisine mektup gönderdiğini

65 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 381; Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 217-218; Taberî, *Târîh*, 5: 159-160.

66 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 215.

67 Abbâsiler döneminde kurulacak olan Bağdat'ın bir nâhiyesidir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 125.

68 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 283-285.

söylememişse, o zaman sulh talebinin Muâviye tarafından yapıldığı düşünülebilir. Ancak her iki tarafın içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında sulh için ilk adımın Hz. Hasan tarafından atıldığı daha güçlü bir ihtimal olarak görünmektedir. Bu noktada Hz. Hasan'ın şahsiyeti itibariyle siyasî ve askerî mücadeleye pek meyilli olmamasının ve bir fitneye yol açmak istemesinin önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Ayrıca büyük çoğunluğunu Kûfeliler'in oluşturduğu Hz. Hasan taraftarlarının Muâviye'nin kuvvetleriyle kıyaslandığında dağınık bir yapı arz etmesi ve bir halife olarak Hz. Hasan'ı yalnız bırakma ihtimallerinin giderek güçlenmesi Hz. Hasan'ın sulh konusunda verdiği kararı etkileyen diğer önemli unsurlar olarak zikredilebilir.

Taraflar arasındaki sulh antlaşmasının şartlarına gelince, kaynaklar bu konuda da farklı rivayetler aktarmıştır. Dîneverî'nin verdiği bilgiye göre Iraklılar'a herhangi bir kötülük yapılmayacak ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin hepsine emân verilecek, hatalarından dolayı [Iraklılar'dan] kimse sorumlu tutulmayacak. Ayrıca her yıl Ahvâz'ın haraç geliri Hz. Hasan'a teslim edilecek, kardeşi Hz. Hüseyin'e de yıllık bir milyon dirhem verilecek ve atıyyeler konusunda Hâşimoğulları, Abdüşşemsoğulları'ndan (yani Ümeyyeoğulları) üstün tutulacak.⁶⁹

Yukarıda da ifade edildiği üzere sulh talebinin Muâviye tarafından yapıldığını nakleden Belâzürî, Abdullah b. Âmir'in Muâviye adına Hz. Hasan'a sunduğu şartlarla ilgili nispeten daha detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre Muâviye kendisinden sonra halifeliğin Hz. Hasan'a ait olacağını, beytülmâlden yıllık 1 milyon dirhemle birlikte Fesâ⁷⁰ ve Dârüebcerd'in⁷¹ haracının kendisine verileceğini, ayrıca buralara istediği âmilleri atayıp toprakları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceğini söylemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu teklifleri kabul etmeyen Hz. Hasan, Muâviye'nin mührünün basılı olduğu boş bir sahifeye kendi istediği şartları yazarak Muâviye'ye yollamıştır. Buna göre Hz. Hasan, halifeliği Muâviye'ye bırakması karşılığında Muâviye Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in ve salih halifelerin sünnetine uyacak, kendisinden sonra herhangi birisini veliaht olarak belirlemeyecek ve hilafet meselesi şûrâ

69 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 218.

70 Fars bölgesinde Şîrâz'a 27 fersah [yaklaşık 160 km.] uzaklıkta bulunan bir şehirdir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 60-61. İbnü'l-Belhî (ö. VI/XII. yüzyıl) Fesâ'nın, yüzölçümü açısından İsfahân'ın birkaç kat büyüklüğünde olduğunu, ancak şehrin kendi döneminde büyük bir kısmının harabe halde olduğunu söylemektedir. Topraklarında sulama kanalları sayesinde yapılmaktadır. Havası ılıman olduğu için narenciye, üzüm, ceviz, incir gibi hem sıcak hem de soğuk bölgelerin ürünleri yetişmektedir. Bk. İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, nşr. Yûsuf el-Hâdî, (Kahire: Dârü's-sekâfe, 1421/2001), 120.

71 Dârüebcerd, Fesâ'nın köylerinden birisidir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 61. İbnü'l-Belhî'nin verdiği bilgiye göre Dârüebcerd sıcak bir iklime ve tatlı su kaynaklarına sahipti, ayrıca topraklarında bolca hurma ağaçlarının yetiştiği bir yerd. İbnü'l-Belhî kendi yaşadığı dönemde şehrin harabe halde olduğunu, sadece surların ayakta kaldığını belirtmektedir. Bk. İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 120.

ile hallolacak, Hz. Hasan'a karşı gizli veya açıktan herhangi bir düşmanlık yapılmayacak, ayrıca Hz. Hasan'ın çevresinde bulunanlara (ashâb) da kimse zarar vermeyecek.⁷²

el-İmâme ve's-siyâse müellifi ise Hz. Hasan'ın Muâviye'ye mektup gönderdiğini ve Muâviye hayatta olduğu sürece halifeliğin ona ait olacağını, vefat ettiğinde ise Hz. Hasan'a tevdi edileceğini aktarmaktadır.⁷³

Taberî'nin yer verdiği rivayete göre Hz. Hasan halifeliği Muâviye bırakmasının karşılığında Kûfe beytümâlinde bulunan 5 milyon [dirhemi] alacak, ayrıca kendisine Dârüebcerd'in yıllık haracı verilecek ve Hz. Ali hakkında kötü söz sarf edilmeyecek.⁷⁴ Hz. Hasan'ın beytümâlden alacağı iddia edilen para miktarıyla ilgili yukarıda zikredilenlerin dışında yedi milyon veya altı milyon dirhem alacağı veya Muâviye'den yüz bin dirhem aldığı da aktarılmaktadır.⁷⁵

Sulh görüşmelerinde Hz. Hasan'ın öne sürdüğü iddia edilen şartlarla ilgili bazı rivayetlerin geriye doğru kurgunun bir ürünü olduğu söylenebilir. Özellikle Muâviye'den sonra halifeliğin Hz. Hasan'a tevdi edilmesi ve Muâviye'nin herhangi birisini veliaht olarak belirlememesiyle ilgili rivayetler halifelik konusunda Muâviye'nin sonraki dönemlerde aldığı kararları tenkide yönelik aktarılmış olabilir. Diğer taraftan Hz. Hasan'ın, halifeliğin tekrar kendisine verilmesi şeklinde ilerisi açısından belirsiz bir şarta güvenerek görevini Muâviye'ye bırakması düşünülemez. Ayrıca Muâviye'nin ordusuyla kıyaslandığında nispeten güçsüz bir yapıya sahip olduğu anlaşılan ve sulh konusunda aldığı karardan dolayı Hz. Hasan'a kızgın olan bazı Kûfeliler'in daha sonra ona siyasî ve askerî açıdan istediği desteği vereceklerini düşünmek de pek mümkün görünmemektedir. Ancak her şeye rağmen Hz. Hasan halifelik iddiasını sürdürme çabasında olsaydı, onun sulh görüşmelerinden sonra Medine'ye dönmek yerine Kûfe'de kalması ve buradaki insanların kendisine olan bağlılığını canlı tutmaya çalışması beklenirdi. Nitekim hem babası Hz. Ali'ye hem kendisine hem de sonraki süreçte Emevîler'e karşı başlattığı isyan hareketinde kardeşi Hz. Hüseyin'e askerî açıdan destek olan gücün merkezi Kûfe'de bulunuyordu.⁷⁶ Dolayısıyla Hz. Hasan'ın Muâviye'nin ardından hilafet meselesinin şûrâ ile karara bağlanmasını istediği söylenebilir. Bununla birlikte sonraki yıllarda Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederek bu şartın gereğini yerine getirmediği görülmektedir. Ancak Yezîd'in veliaht tayin edilmesiyle başlayan tartışmalar sırasında Hz. Hasan'ın öne sürdüğü

72 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 286-287.

73 *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 140.

74 Taberî, *Târîh*, 5: 15-160.

75 Bu rakamlar hakkında geniş bilgi için bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 78-79; Mehmet Ali Kapat, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997): 74-76.

76 Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 76.

bu şartın herhangi bir şekilde gündeme gelmemiş olması, söz konusu şartın sulh maddeleri içinde olmama ihtimalini gösteren bir husus olarak da değerlendirilebilir.⁷⁷

Ekonomik şartlar açısından meseleye bakıldığında ise Hz. Hasan'ın Muâviye'den talep ettiği veya Muâviye'nin Hz. Hasan'a vaat ettiği malların miktarıyla ilgili oldukça farklı rivayetler aktarılmaktadır. Bu noktada Hz. Hasan'ın ailesinin geçimini temin etmek için önemli miktarda bir gelirin kendisine verilmesini istediği kabul edilebilir. Ancak bunun miktarı ve bu miktarın hangi bölgelerin haraç gelirinden karşılanacağına dair mevcut rivayetler doğrultusunda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Hatta bu hususta ileri sürülen şartların bir kısmının yerine getirilmediğiyle ilgili bazı bilgilerin bulunduğu belirtilmelidir. Nitekim Taberî'de geçen rivayete göre Basralılar, kendi feyleri (yani gelirleri) olduğu gerekçesiyle Dârüebcerd'in haracının Hz. Hasan'a verilmesine engel olmuşlardır.⁷⁸ İbnü'l-Esîr de Hz. Hasan'ın hiçbir zaman Dârüebcerd'in haracını almadığını nakletmektedir.⁷⁹

Bu konuda daha farklı bir tablo çizen Belâzürî ise Muâviye'nin Basralıların'ı Hz. Hasan'a karşı kıskırttığını, bundan dolayı Hz. Hasan'ın Dârüebcerd ve Fesâ'nın haracını toplamakla görevlendirdiği kişilerin Basralılar tarafından kovulduğunu, bunun üzerine Muâviye'nin Hz. Hasan'a sadece İsfahan'ın haracından iki milyon dirhem verdiğini söylemektedir.⁸⁰ Yine Taberî'nin verdiği bilgiye göre Kûfe'de Muâviye'ye biat edildiği gün Hz. Hasan yaptıkları antlaşmanın gereği olarak kendisine verilen sözlerin tutulmasını ve şartların yerine getirilmesini istemiş, ancak Muâviye bunları kabul etmemiştir.⁸¹

Kaynaklar sulh öncesi veya hemen sonrasındaki gelişmeler sırasında Hz. Hasan'ın çevresinde bulunan şahısların tavırlarıyla ilgili de bazı bilgiler aktarmışlardır. Taberî'de yer alan rivayete göre Hz. Hasan, Muâviye ile anlaşmak istediğini açıklayınca, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Ca'fer, bu durumda Hz. Hasan'ın Muâviye'yi tasdik etmiş, Hz. Ali'yi ise yalanlamış olacağını gerekçe göstererek onu eleştirmişlerdir.⁸²

Yukarıda Hz. Hasan tarafından Kûfeliler'den oluşturulan ordunun başına Abdullah b. Abbâs'ın getirildiği ve yine Hz. Hasan'ın sulh yapmak istediğini öğrenince Abdullah b. Abbâs'ın Muâviye ile anlaştığı zikredilmişti. Kûfeli-

77 Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şîası (Câferiyye Mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1984), 88.

78 Taberî, *Târîh*, 5: 165. Ayrıca bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 81.

79 Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, nşr. C. J. Tonberg, (Beyrut: Dâru sâdir-Dâru Beyrut, 1965), 3: 405.

80 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 290.

81 Taberî, *Târîh*, 5: 162-163.

82 Taberî, *Târîh*, 5: 160.

ler'in komutanlığına Ubeydullah b. Abbâs'ın tayin edildiğini aktaran Ya'kûbî ve Belâzurî'nin verdiği bilgiye göre ise Muâviye tarafından kendisine sulh teklif edilen Ubeydullah b. Abbâs bu talebi geri çevirmiştir. Abdurrahman b. Semüre'yi bir kez daha Ubeydullah'a gönderen Muâviye bu sefer ona bir milyon dirhem vermeyi vaat etmiştir. Hz. Hasan'ın sulh yanlısı bir tavır içerisinde olduğunu hisseden Ubeydullah da Muâviye'nin teklifini kabul etmiştir. Bundan sonraki süreçte Ubeydullah b. Abbâs komutanlığını yaptığı [on iki bin kişilik] ordunun bir kısmı tarafından ihanetle suçlanarak ağır hakaretlere maruz kalmış ve ondan ayrılan dört bin kişinin komutanlığını Kays b. Sa'd üstlenmiştir.⁸³ Yaklaşık sekiz bin kişi ise Ubeydullah b. Abbâs'la birlikte hareket etmiştir.⁸⁴

Kays b. Sa'd'ın gösterdiği tavra gelince, Ya'kûbî Muâviye'nin kendisiyle birlikte hareket etmesi veya Hz. Hasan'dan ayrılması karşılığında Kays b. Sa'd'a bir milyon dirhem vermeyi taahhüt ettiğini, ayrıca kendisine bir miktar mal gönderdiğini aktarmaktadır. Ancak Kays, Muâviye'nin teklifini kesin bir şekilde reddetmiştir.⁸⁵ Belâzurî'nin rivayetine göre ise Hz. Hasan'la anlaşma yapan Muâviye, bundan sonraki süreçte yaklaşık kırk gün boyunca Kays'ın kendisine biat etmesi için gayret etmiş, olumsuz cevap alınca da onunla savaşmaya karar vermiştir. Ancak Amr b. el-Âs'ın tavsiyesiyle savaşmaktan vazgeçen Muâviye, Kays'ın kendisi ve taraftarları için sunduğu şartları kabul etmiş, Kays da bunun üzerine Muâviye'ye biat etmiştir.⁸⁶ Taberî'de yer alan bilgilere göre ise Hz. Hasan bir mektup yazarak Kays'dan Muâviye'ye itaat etmesini istemiştir. Bunun üzerine askerleriyle istişare eden Kays onların biat taraftarı olduklarını görünce onlardan ayrılmıştır.⁸⁷ Bir başka rivayette ise Taberî, Kays b. Sa'd'ın biat etmeye yanaşmaması üzerine onunla savaş yapılmasını isteyen kişinin Amr b. el-Âs olduğunu aktarmaktadır. Buna göre Muâviye, kendisine biat etmek istemeyen Kays'a bir kâğıt göndererek dilediği şartları yazmasını istemiştir. Bunun üzerine kendisine ve Hz. Ali taraftarlarına emân verilmesini, ayrıca daha önce elde ettikleri mallara dokunulmamasını isteyen Kays, bunların dışında Muâviye'den herhangi bir mal talebinde bulunmamıştır. Ancak Amr b. el-Âs, Kays'a böyle bir kâğıt gönderilememesini, bilakis onunla savaşılmasını tavsiye etmiştir. Muâviye ise bu durumda her iki taraftan kayıplar verileceğini söyleyerek Amr'ın kararını tasvip etmemiştir. Kays ve beraberindekiler daha sonra Muâviye'ye biat etmişlerdir.⁸⁸

83 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 214; Belâzurî, *Ensâb*, 3: 284.

84 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 214.

85 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 214.

86 Belâzurî, *Ensâb*, 3: 285, 292.

87 Taberî, *Târîh*, 5: 160.

88 Taberî, *Târîh*, 5: 164.

Hz. Hasan'ın çevresinde bulunan kişilerin içinde Muâviye ile sulh konusunda nispeten daha sert bir tavır takındığı anlaşılan Kays b. Sa'd'ın son ana kadar da bu tavrını devam ettirdiği görülmektedir. Ancak hem Hz. Hasan'ın Muâviye ile sulh yapması hem de Muâviye'nin peşinen istediği şartları kabul edeceğini söylemesi Kays'ın görüşünü değiştirmesine sebep olduğu düşünülebilir.

Hilâfet görevinden feragat ettikten sonra Kûfe'ye giren Hz. Hasan burada Muâviye'ye biat etmiştir. Ardından Kûfeliler de Muâviye'ye itaatlerini bildirmişlerdir. Bu sırada Amr b. el-Âs'ın tavsiyesiyle bir konuşma yapan Hz. Hasan, daha sonra Medine'ye gitmek üzere Kûfe'den ayrılmıştır.⁸⁹

Kaynaklarda verilen tarihlerden hareketle Hz. Hasan'ın altı ay civarında görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bu sürenin tam olarak ne kadar olduğuna dair farklı rivayetler aktarılmıştır. Hz. Hasan'a ne zaman biat edildiğine dair herhangi bir bilgi vermeyen Ya'kûbî, Muâviye'nin Zilkade 40'da (Mart-Nisan 661) Kûfe'de biat aldığını nakletmektedir.⁹⁰

Daha önce de zikredildiği üzere Hz. Hasan'a Ramazan 40'da (Ocak 661) biat edildiğini aktaran Belâzürî ise Hz. Hasan ve Muâviye arasındaki sulhun Rebûlâhir 40'da (Ağustos-Eylül 661) gerçekleştiğini, Hz. Hasan'ın görevinin altı ay ve birkaç gün sürdüğünü söylemektedir.⁹¹

Hz. Hasan'a 40 (661) yılında biat edildiğini aktaran Taberî, Muâviye'nin 41 yılının Rebûlevvel veya Cemâziyelevvel ayının bitiminden beş gün önce (Temmuz veya Eylül 661) Kûfe'ye girdiğini söylemektedir.⁹² Bir başka yerde ise Hz. Hasan'la Muâviye arasındaki sulhun Rebûlâhir 41'de (Ağustos-Eylül 661) tamamlandığını, Muâviye'nin ise Cemâziyelevvel 41'in (Eylül-Ekim 661) başında Kûfe'ye girdiğini ifade etmektedir.⁹³

Taberî ile kısmen benzer bilgiler aktaran Mes'ûdî, Muâviye'nin Hz. Hasan'la sulh yaptıktan sonra 41 yılının Rebûlevvel ayının bitimine beş gün kala (Temmuz veya Eylül 661) Kûfe'ye girdiğini söylemektedir.⁹⁴

4. Vefatı ve Şahsiyeti

Hilâfet görevini Muâviye'ye teslim ettikten sonra vefatına kadar Medine'de ikamet eden Hz. Hasan, bir daha siyasî hadiselerin içerisinde yer almamıştır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Hâricî düşünceye sahip kişilerin çıkardığı isyanların bastırılması hususunda Muâviye'nin Hz. Hasan'a görev

89 Taberî, *Târîh*, 5: 162-163.

90 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 216.

91 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 295.

92 Taberî, *Târîh*, 5: 158,163.

93 Taberî, *Târîh*, 5: 164-165.

94 Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, 3: 4. Ayrıca bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 41.

teklif ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Şöyle ki, Nehrevan'daki haricîlerden ayrılarak Irak'ın kuzeyinde bulunan Şehrizor'a giden Ferve b. Nevfel el-Eşcaî, Muâviye'nin halife olmasında sonra onunla savaşmak üzere Kûfe'ye doğru harekete geçti. O sırada Kâdisiye yakınlarında bulunan Hz. Hasan'a Muâviye'nin mektubu ulaştı. Mektupta Muâviye, Hz. Hasan'dan Ferve b. Nevfel'e karşı savaşmasını istiyordu. Hz. Hasan ise ehl-i kbleden birisine karşı savaşmayı uygun görmediğini, bundan dolayı ümmetin kanı dökülmesin diye kendisine karşı mücadeleden vazgeçtiğini söyleyerek Muâviye'nin teklifini geri çevirdi.⁹⁵

Yukarıda da zikredildiği üzere Medine'ye geldikten sonra herhangi bir siyasî hadisenin içerisinde yer almayan Hz. Hasan yaklaşık on yıl sonra vefat etmiştir. Kaynaklarda Hz. Hasan'ın vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler zikredilmektedir.⁹⁶ Ancak onun genellikle Rebûlevvel (Nisan-Mayıs) veya Şevvâl (Kasım) 49 (669) tarihinde vefat ettiği kabul edilmektedir.⁹⁷

Bazı kaynaklarda Hz. Hasan'ın, hanımı ve aynı zamanda Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de tarafından zehirlenerek vefat ettiği aktarılmaktadır. Buna göre Muâviye Ca'de'ye 100 bin dirhem vermeyi ve kendisini oğlu Yezîd'le evlendirmeyi vaat ederek Ca'de'yi bu işe teşvik etmiştir.⁹⁸ Bir diğer rivayete göre ise Yezîd b. Muâviye, evlenme vaadiyle Ca'de'ye haber göndermiş, o da kocası Hz. Hasan'ı zehirlenmiştir.⁹⁹

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Muâviye'nin, oğlu Yezîd adına biat almak için hem Hz. Hasan'ı hem de Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı zehirlettiğini ileri sürmektedir.¹⁰⁰ Ancak Demircan'ın¹⁰¹ da ifade ettiği üzere Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra yaşanan olaylarda tarafsız kalmayı tercih eden ve bir nevi inziva hayatı yaşayan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın böyle bir meseleden dolayı zehirlendiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca kaynaklarda Sa'd'ın vefat tarihiyle ilgili en erken 50 (670) yılının¹⁰² zikredilmesi de İsfahânî'nin aktardığı rivayete ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir.

95 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 409. Ayrıca bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 90-91.

96 Bu tarihlerle ilgili geniş bilgi için bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 93-94; Varol, *Hz. Hasan*, 138.

97 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 203, 209; Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 225; Belâzürî, *Ensâb*, 3: 299; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 212.

98 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 295; Mes'ûdî, *Mürûc*, 3: 5. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 387; Ya'kûbî, *Târîh*, 225; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3: 460.

99 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 208-209.

100 Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *Makâtîlü't-Tâlibiyyîn*, nşr. Seyyid Ahmed es-Sakr, (Kum: Menşûrât-ı Şerîf er-Rızâ, 1416), 80.

101 Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 97-98.

102 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3: 138. Ayrıca bk. Halife b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, (Bağdat: Matbaatü'l-'ânî, 1387/1967), 223; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2: 456; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3: 63.

İsfahân'nin rivayeti çerçevesinde Yezîd'in veliahtlığıyla Hz. Hasan'ın vefatı arasında bir ilişki kurmak da pek mümkün görünmemektedir. Yukarıda Hz. Hasan'la Muaviye arasındaki sulh görüşmeleri sırasında veliahtlık meselesinin herhangi bir şekilde gündeme gelme ihtimalinin bulunmadığı ifade edilmişti. Bununla birlikte Muaviye'nin ilerleyen süreçte böyle şeyi düşündüğü, şartların olgunlaşmasıyla da bu düşüncesini hayata geçirdiği söylenebilir. Ancak mevcut rivayetler doğrultusunda Yezîd'in veliahtlığıyla Hz. Hasan'ın vefatı arasında bir irtibat kurmak mümkün görünmemektedir. Nitekim Muaviye, oğlu Yezîd adına biat almak istediği sırada Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer gibi kendisine en çok karşı çıkan sahâbîler, Muâviye'nin yerine birisini tayin edip etmemesiyle ilgili Hz. Hasan'ın ileri sürdüğü iddia edilen şartı gündeme getirmemişlerdir.¹⁰³ Bu durum veliahtlık konusunun anlaşma şartları içerisinde yer almadığını, dolayısıyla Hz. Hasan'ın vefatıyla veya zehirlenmesiyle Muâviye arasında bir irtibatın da kurulmasının mümkün olmadığını gösteren önemli ipuçları olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklarda Hz. Hasan'ın vefat haberinin duyulmasıyla Muâviye'nin sevindiğini bildiren rivayetler de zikredilmektedir. Buna göre Muâviye, Hz. Hasan'ın vefat ettiğini öğrenince beraberinde bulunan kişilerle birlikte tekbir getirmiş, mescitte tekbir seslerini duyan kişiler de onlara eşlik etmiştir.¹⁰⁴

Hz. Hasan'ın Muâviye'den arkası gelmez mal talebinde bulunduğunu, bunun da Emevî hazinesine ağır geldiğini iddia eden Lammens, bundan dolayı kendisine Hz. Hasan'ın vefat haberi ulaşınca Muâviye'nin sevincini izhar ettiğini öne sürmektedir.¹⁰⁵ Ancak yukarıda da zikredildiği üzere Hz. Hasan'ın kendisinin ve ailesinin geçimi için talep ettiği mallarla ilgili şartların bir kısmının Muâviye tarafından baştan beri yerine getirilmediği bilinmektedir. Dolayısıyla Muâviye'nin maddî açıdan bunalıma girdiğini ve Hz. Hasan'ın vefatı sebebiyle de bu bunalımdan kurtulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan Kılıç'ın da belirttiği üzere¹⁰⁶ Muâviye'nin bu olay karşısında sevinmesi onun Hz. Hasan'ı zehirlediği sonucuna götürecek yeterli bir delil sunmamaktadır. Bu noktada muhtemelen bir süredir oğlu Yezîd'i veliaht olarak bırakmayı düşünen Muâviye'nin, bu konuda Hz. Hasan gibi kendisine karşı çıkabilecek önemli bir şahsiyetin vefat etmesiyle rahatlamış olduğu söylenebilir. Ancak Muâviye'nin sevinmesinin veya rahatlamaasının, onun doğrudan Hz. Hasan'ın vefatı veya zehirlenmesinin arkasındaki kişi olduğunu göstermediği bir kez daha vurgulanmalıdır.

103 Bu süreçte yaşanan hadiselerle ilgili geniş bilgi için bk. Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001), 113-163.

104 Mes'ûdî, *Mürûc*, 3: 7-8. Ayrıca bk. *el-İmâme ve's-siyâse*, 1: 151-152.

105 Henri Lammens, "Hasan", *IA*, V/1, 309.

106 Ünal Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 26 (2015): 7.

Muahhar dönem müelliflerinden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Hz. Hasan'ın Muâviye veya bir başkası tarafından zehirlendiğine dair görüşler ileri sürüldüğünü, ancak bu iddiaların şer'î bir delille sabit olmadığını ve sağlam bir nakille aktarılmadığını, dolayısıyla bu iddiaların doğruluğunun bilinemeyeceğini söylemektedir. Bununla birlikte gerçekten böyle bir hadise yaşanmışsa zehrin açığa çıkacağını [yani insan vücudunda belirtisinin âşikâr olacağını], dolayısıyla bunun bilinebileceğini dile getirmektedir. Diğer taraftan İbn Teymiyye, bu meseleyle ilgili ortaya atılan iki iddiadan daha bahsetmektedir. Buna göre birçok evlilik yapan Hz. Hasan eşlerini boşadığı için, bu duruma düşmek istemeyen hanımı Hz. Hasan'ı zehirlemiştir. Diğer iddiaya göre ise [siyasî hadiselerde] Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan aslında daha farklı düşüncelere sahip olan Eş'as b. Kays, bundan dolayı kızından kocası Hz. Hasan'ı zehirlemesini istemiştir. Ancak İbn Teymiyye, Eş'as b. Kays'ın Hz. Hasan'dan yaklaşık on yıl önce vefat ettiğini dolayısıyla böyle bir şeyi kızından istemesinin mümkün olmadığını söylemektedir.¹⁰⁷

Yukarıdaki rivayetlerin dışında Hz. Hasan'ın zehirlenmiş olma ihtimalinden bahseden, ancak bu işi kimin yaptığını dair herhangi bir bilgi vermeyen rivayetler de aktarılmıştır. İbn Sa'd'da yer alan rivayete göre Hz. Hasan daha önce zehirlendiğini ancak hiç birisinin bu sonuncusu gibi olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Hüseyin bu işi kimin yaptığını söylemesi için ağabeyine ısrar etmiş, ancak Hz. Hasan onun bütün ısrarına rağmen herhangi bir isim zikretmemiştir.¹⁰⁸ Hz. Hasan'ın içtiği bal şerbetinden sonra vefat ettiğini aktaran Belâzürî de hastalığı sırasında Hz. Hüseyin'in ağabeyini ziyaret ettiğini ve aralarında bazı konuşmaların geçtiğini aktarmaktadır. Buna göre Hz. Hüseyin ısrarla ağabeyinden bu işi kimin yaptığını söylemesini istemiş, ancak Hz. Hasan şüphelendiği bir kişi bulunmakla birlikte herhangi bir kişinin ismini zikretmeyi uygun görmediğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Konuyla ilgili daha farklı bilgiler aktaran Dîneverî ise zehirlenme meselesinden bahsetmeyerek Hz. Hasan'ın rahatsızlanınca kardeşleri Hz. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'yi çağırdığını ve onlardan birbirlerine destek olmalarını istediğini söylemiştir.¹¹⁰

Hz. Hasan'ın vefatıyla ilgili rivayetler birlikte değerlendirildiğinde onun Muâviye veya oğlu Yezîd tarafından zehirlendiğini söyleyen rivayetlerin kesinlik ifade etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu rivayetlere eserlerinde yer veren Ebü'l-Ferec el-İsfahânî dışındaki erken dönem müelliflerinin

107 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'nebeviyye*, nşr. Muhammed Râşid Sâlim, ([y.y.], 1406/1986), 4: 469-470.

108 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 387. Ayrıca bk. Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 225.

109 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 295.

110 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 221.

hemen tamamı bu rivayetleri tereddüt içeren bir kalıpla aktarmışlardır.¹¹¹ İsfahânî'nin rivayetinin ise, yukarıda da zikredildiği üzere, muhtevasında ki çelişkilerden dolayı kabul edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmelidir. Diğer taraftan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî¹¹², İbn Kesîr¹¹³ ve İbn Haldûn¹¹⁴ gibi muahhar dönem müellifler de Hz. Hasan'ın özellikle Muâviye veya oğlu Yezîd tarafından zehirlendiğini belirten rivayetlerin doğru olmadığını söylemişlerdir. Günümüz araştırmacılarından Taha Hüseyin¹¹⁵, Demircan¹¹⁶ ve Kılıç'ın¹¹⁷ da benzer bir düşünceye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Hz. Hasan vefat etmeden önceki hastalığı sırasında kardeşi Hüseyin'e kendisini Hz. Peygamber'in yanına defnetmesini vasiyet etmiş, ancak karşı çıkan olursa kimsenin kanını dökmemesini¹¹⁸ ve bunun yerine kendisini Bakî' mezarlığına¹¹⁹ (yani annesinin yanına¹²⁰) gömmesini söylemiştir.

Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre Hz. Hüseyin, ağabeyi Hz. Hasan'ın vasiyeti üzerine onu Hz. Peygamber'in yanına gömmek istedi, ancak başta Merwan b. Hakem olmak üzere Ümeyyeoğulları'na mensup bazı kişiler Hz. Osman'ın Bakî' kabristanına defnedilmesine izin verilmediği için Hz. Hasan'ın Hz. Peygamber'in yanına gömülmesine müsaade etmeyeceklerini söylediler. Ümeyyeoğulları'nın bu tavır karşısında Hâşimoğulları'nın geri adım atması üzerine taraflar arasında neredeyse savaş çıkacaktı. Ebû Hüreyre bu sırada sorunun çözülmesi için gayret sarfettiyse de Ümeyyeoğulları geri adım atmadılar. Hadiselerin daha da büyümesi üzerine Hz. Âişe, evin kendisine ait olduğunu ve Hz. Hasan'ın oraya gömülmesine izin vermediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Hasan, Bakî' mezarlığına defnedildi.¹²¹ Cenaze namazı ise Medine valisi Sa'îd b. el-Âs tarafından kıldırıldı.¹²² İbn Kesîr'in verdiği bilgiye göre Hz. Hasan, Sa'îd b. el-Âs'a yöneticinin cenaze namazı kıldırması adetten olmasaydı buna izin vermeyeceğini söyleyerek bir nevi ağabeyinin namazını onun kıldırmasını hoş karşılamadığını ifade etti.¹²³

Ya'kûbî tarafından aktarılan bazı rivayetlerde Hz. Âişe'nin defin konusundaki tavrından dolayı yeğeni Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir'in Cemel

111 Benzer bir yaklaşım için bk. Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", 11.

112 Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb, (Kahire: el-Mektebetü's-sünne, 1412), 220-221.

113 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 209.

114 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 649.

115 Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ: Alî ve benûhu*, (Kahire: Dârü'l-ma'ârif, [t.y.]), 193.

116 Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 95-105, 114.

117 Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", 6-11.

118 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 225.

119 Dîneverî, *Ahbâru't-tıval*, 221.

120 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 211.

121 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 297-298.

122 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 399.

123 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 211.

Vak'ası'nı hatırlatarak tekrar aynı olayların yaşanmaması için bir uyarıda bulunduğu, bunun üzerine Hz. Âişe'nin tartışmalardan uzak durduğu zikredilmektedir. Yine bu süreçte Sa'îd b. el-Âs'ın da Mervan b. Hakem'le birlikte hareket ettiği söylenmektedir.¹²⁴

Müctebâ, takî, zekî ve sıbt lakaplarıyla tanınan Hz. Hasan, Hz. Peygamber tarafından kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte "Cennet gençlerinin efendileri" olarak tavsif edilmiştir.¹²⁵ Onun insanlar tarafından en çok bilinen özelliği Resûl-i Ekrem'e olan benzerliğidir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbâs gibi sahâbîler onun bu benzerliğini çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir.¹²⁶ Rivayetlerde Hz. Hasan'ın daha çok başıyla göbeği arasının, Hz. Hüseyin'in ise göbeğinden aşağısının Hz. Peygamber'e benzediği zikredilmektedir.¹²⁷

Yine Hz. Hasan'ın en çok vurgu yapılan özelliklerinden birisi halîm, selîm ve fitneden uzak durmaya çalışan bir yapıya sahip olmasıdır. Nitekim yukarıda da zikredildiği üzere Hz. Hasan, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan ve babası Hz. Ali'nin halifeliği süresince devam eden hadiselerde olabildiğince barışsever bir tavır sergilemiş ve müslümanlar arasında kan dökülmemesi için gayret sarf etmiştir. Onun bu yöndeki tavrı Kûfeli-ler'in kendisine biat ettikten sonra da devam etmiş ve nihayetinde halifeliği Muâviye'ye bırakmıştır. Sonraki dönemde ise Medine'de kendi halinde bir hayat sürmüştür. Böylece bir süredir İslâm toplumunda devam eden ayrılıklar sona ermiştir. Kaynaklarda büyük bir övgüyle bahsedilen Hz. Hasan'ın bu tavrı zaman zaman Hz. Peygamber'in kendisi hakkında söylediği rivayet edilen "*Şu benim oğlum seyyiddir. Umulur ki Allah onun vesilesiyle iki büyük topluluğu barıştıracaktır.*"¹²⁸ hadisiyle izah edilmiştir.

Cömertliği ve malını Allah yolunda harcamasıyla bilinen Hz. Hasan, bazı rivayetlere göre iki defa malının tamamını, üç defa da yarısını infak etmiştir.¹²⁹ Onun bu özelliğinden babası Hz. Ali başta olmak üzere Mahreme b. Nevfel (ö. 54/674) ve Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/678-79) gibi sahâbîler övgüyle bahsetmişlerdir.¹³⁰ Yine kendisine, yaşayış olarak en iyi insanın kim olduğu sorulunca, "kazandıklarını paylaşan" şeklinde cevap vermiştir.¹³¹

124 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 225.

125 Tirmizi, "el-Menâkıb", 31.

126 Konuyla ilgili rivayetler için bk. Varol, *Haz. Hasan*, 178-179; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 11 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan>.

127 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 358.

128 Buhârî, "Sulh" 9.

129 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 226.

130 Belâzürî, *Ensâb*, 3: 277; Varol, *Haz. Hasan*, 182-183.

131 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 226-227.

Yukarıdaki lakaplarının dışında “Mıtlâk” yani “çok boşayan” lakabıyla da tanınan Hz. Hasan'ın pek çok hanımla evlendiği ve bu hanımlarını kısa bir süre sonra boşadığı bilinmektedir.¹³² Hatta bundan dolayı Hz. Ali'nin Kûfeliler'den kızlarını Hz. Hasan'la evlendirmemelerini istediği, ancak Kûfeler'in onu evlendirmeye devam edeceklerini, eğer Hz. Hasan isterse evlendiği kişiyi yanında tutabileceğini, istemezse boşayabileceğini söyledikleri rivayet edilmektedir.¹³³

Hz. Hasan'ın evliliklerindeki en önemli nedenlerden birisi insanların kızlarını Hz. Hasan'la evlendirerek kendileriyle Hz. Peygamber arasında akrabalık bağı tesis etmek istemeleridir. Nitekim İbn Kesîr'in bildirdiğine göre, Hz. Ali'nin bu konuda kendilerini uyarmasına rağmen Kûfeliler Resûl-i Ekrem'le sıhriyet kurmayı çok istedikleri için bundan vazgeçmeyeceklerini söylemişlerdir.¹³⁴ Diğer taraftan o günkü Arap toplumunun yapısı dikkate alındığında evlilik yoluyla insanların kendilerine siyasî ve ekonomik destek buldukları ve yine toplumun önde gelen aileleriyle kurdukları akrabalık bağları sayesinde önemli bir itibar elde ettikleri bilinmektedir.¹³⁵ Bu noktada Hz. Hasan'la yapılan evlilikler sayesinde insanlar hem Hz. Peygamber'le akraba olma bahçiyarlığına ermiş oluyorlardı, hem de Hâşimoğulları gibi dönemin önemli ailelerinden birisinin desteğini sağlamış bulunuyorlardı. Dolayısıyla Hz. Hasan'ın evliliklerini bu açıdan değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Sonuç

Çocukluk dönemini kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte Resûl-i Ekrem'in gözetiminde geçiren Hz. Hasan yaşının küçük olmasından dolayı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki hadiselerin içinde yer almamıştır. Hz. Osman'ın halifeliğinin son dönemlerinde ise özellikle Mısır (Fustat), Kûfe ve Basra'dan gelen isyancıların Medine'yi kuşatma altına aldıkları sırada genç sahâbîlerle birlikte halifenin evinin önünde nöbet tutmuştur. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde meydana gelen Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı'nda babasının tarafında yer almıştır.

Hz. Ali kendisine yapılan saldırı sonucunda vefat edeceği anlaşılınca Kûfeliler'in oğlu Hasan'a biat edip etmemelerini sormaları üzerine bu konuda herhangi bir tavır ortaya koymamış ve insanları oğluna itaat etme konusunda muhayyer bırakmıştır. Bazı Kûfeliler özellikle Muâviye'ye karşı mücade-

132 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 371.

133 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 375.

134 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 197. Hz. Hasan'ın yaptığı evliliklerle ilgili geniş bilgi için bk. M. Bahaüddin Varol, “Hz. Hasan'ın Çok Evliliğine Dair Rivayetler Üzerine”, *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 13 (2009): 9-23; M. Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan*, 192-213.

135 Benzer bir yaklaşım için bk. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 112.

lede isteksiz olduğunu gerekçe göstererek Hz. Hasan'a biat etme konusunda bazı tereddütler yaşamışlar, ancak daha sonra ona biat etmişlerdir.

Hz. Hasan'ın halifelik görevini üstlenmesinden sonra önünde duran en büyük mesele Muâviye ile ilişkilerin nasıl şekilleneceğiydi. Hz. Ali ile giriştiği mücadelede tam bir netice alamamış olan Muâviye bundan sonraki süreçte daha net tavırlar ortaya koymaya başladı. Nitekim Hz. Ali'nin vefatından sonra Kudüs'te "emîrülümü'minîn" lakabıyla halife olarak biat aldı ve hemen akabinde Hz. Hasan'a mektup yazarak halifelik görevini bırakması karşılığında kendisine bazı tekliflerde bulundu. Mûaviye'nin attığı bu adımlara karşı elli güne yakın bir süre herhangi bir tavır ortaya koymayan Hz. Hasan, nihayet yakın çevresinin de teşvikleriyle Muâviye'ye karşı Abdullah b. Abbâs komutasında on iki bin kişilik öncü bir birlik oluşturdu. Ancak Abdullah b. Abbâs Muâviye ile anlaşarak yaklaşık sekiz bin kişiyle birlikte ordudan ayrıldı. Oluşturulan bu öncü birliğin komutanlığına Ya'kûbî ve Belâzürî gibi tarihçiler Ubeydullah b. Abbâs'ın atandığını nakletmektedir. Ancak bu iki tarihinin Emevî aleyhtarı olması ve konuyla ilgili Taberî'de geçen rivayetin bağlamı dikkate alındığında bu ordunun komutanlığına Ubeydullah b. Abbâs'ın değil, Abdullah b. Abbâs'ın atandığını söylemek daha makul görünmektedir. Bir başka ifade ile Ya'kûbî ve Belâzürî'nin, Abbâsî ailesinin atası konumunda bulunan Abdullah b. Abbâs'ın Mûaviye ile anlaşma yaptığını bildiren rivayeti değiştirdikleri ve Abdullah b. Abbâs'ın isminin yerine Ubeydullah b. Abbâs'ın ismini zikrettikleri düşünülebilir.

Hz. Hasan, Abdullah b. Abbâs'ın komutasındaki öncü birliğin arkasından kendisi de Kûfeliler'den teşekkül eden ordunun başında Medâin'e kadar geldi. Burada bulunduğu sırada ordusunun içinde yaşanan karışıklık sonucu Hz. Hasan bazı kişilerin saldırısına maruz kaldı. Meydana gelen bu karışıklığın temel nedeni Hz. Hasan'ın Mûaviye ile anlaşma yapma eğilimi içerisinde olmasından dolayı Hâricî zihniyete sahip bazı kimselerin çok sert tepki göstermeleridir. Bu durum Hz. Hasan'ın ordusu içinde bir kaosa sebep olduğu gibi Mûaviye'ye karşı mücadele noktasında da önemli bir zafiyete yol açtı.

Medâin'de Hz. Hasan'a yapılan saldırıdan kısa bir süre sonra Muâviye ve Hz. Hasan arasında sulh görüşmeleri başladı. Tarafların içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında sulh için ilk adımın Hz. Hasan tarafından atıldığı söylenebilir. Şöyle ki, zaten şahsiyeti itibariyle savaşıma pek müsait olmayan Hz. Hasan'ın, büyük çoğunluğu Kûfeliler'den teşekkül eden ordusunun içinde yaşanan karışıklık Mûaviye'ye karşı mücadele etmesini gittikçe imkânsız hale getirmiş, bu da Hz. Hasan'ın sulh yapma noktasında verdiği kararı etkilemiştir.

Sulh şartları içerisinde özellikle Muâviye'den sonra halifeliğin Hz. Hasan'a tevdi edileceği veya Muâviye'nin herhangi birisini veliaht olarak belirlemeye-

ceği gibi bazı şartların Muâviye aleyhinde sonradan ortaya atıldığı kuvvetle muhtemeldir. Şöyle ki, Hz. Hasan'ın hali hazırda üstlenmiş olduğu halifeliği bıraktıktan sonra tekrar aynı görevi üstlenmek isteyeceğini düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, böyle bir talepte bulunmuş olsaydı onun, sulh konusunda aldığı karardan dolayı kızgın olan bazı Kûfeliler'in kendisine olan bağlılığını devam ettirmek için Medine'ye gitmekten ziyade Kûfe'de kalmaya devam etmesi beklenirdi. Dolayısıyla hilafet meselesinin geleceğiyle ilgili ancak şûrâ şartının gündeme gelmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Mûaviye'nin oğlu Yezîd için biat almak istediği sırada Hz. Hasan'ın böyle bir şart ileri sürdüğüne dair herhangi bir görüşün dile getirilmemiş olması söz konusu şartın sulh maddeleri arasında yer almama ihtimalini güçlendirmektedir.

Ekonomik şartlar açısından meseleye bakıldığında da Hz. Hasan'ın talep ettiği veya kendisine vaat edilen malların miktarı ve bu miktarın hangi bölgelerin gelirlerinden temin edileceğine dair mevcut rivayetler açısından kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bu noktada sadece Hz. Hasan'ın ailesinin geçimini temin etmek maksadıyla önemli bir miktarda gelirin kendisine verilmesini istediği kabul edilebilir. Yine bu çerçevede başta Haşimoğulları olmak üzere Hz. Ali taraftarlarının bir kovuşturmayaya tabi tutulmamasının istendiği de belirtilmelidir.

Sulh görüşmelerinden sonra Medine'ye giden Hz. Hasan vefatına kadar yaklaşık on yıl boyunca burada sakin bir hayat yaşadı. Bazı kaynaklarda onun hanımı Ca'de tarafından zehirlendiği, Ca'de'ye bunu yapması için teşvik eden kişinin de Muâviye veya oğlu Yezîd olduğu zikredilmektedir. Ancak bu bilgilere eserlerinde yer veren Ebü'l-Ferec el-İsfahânî dışındaki müelliflerin hemen tamamı söz konusu rivayetleri tereddüt içeren bir kalıpla aktarmış olmaları bu bilgilerin kesinlik ifade etmediğini göstermektedir. İsfahânî'nin rivayetinin ise muhtevastaki çelişkilerden dolayı kabul edilmesi mümkün değildir.

Hz. Hasan'ın şahsiyetiyle ilgili en çok dikkat çeken hususlardan birisi onun halîm, selîm ve fitneden uzak durmaya çalışan bir yapıya sahip olmasıdır. Onun bu özelliğinin Muâviye ile ilişkilerinde ciddi bir rol oynadığı görülmektedir. Bir başka ifade ile siyasî mücadeleden ve insanlar arasında meydana gelebilecek ayrılıktan kaçınan bir tabiata sahip olması hilafet görevinden çekilmesini etkileyen en önemli unsurlardan birisi olduğu düşünülebilir. Yine onun Hz. Peygamber'e olan benzerliğinden dolayı insanların kendisine büyük bir teveccüh gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu teveccühün göstergesi olarak da pek çok kişi kızını Hz. Hasan'la evlendirmiştir. Bu evliliklerin en önemli sebebinin hem Hz. Peygamber'le akrabalık bağı kurmak hem de dönemin etkili ailelerinden olan Hâşimoğulları'nın desteğini sağlamak olduğu belirtilmelidir.

Kaynakça

- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye bin Ebî Süfyan*. Ankara: Fecr Yayınları, 1990.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşraf*. Nşr. Süheyl Zekkâr v.dğr. 13 cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1417/1996.
- Dağcı, Şamil. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 21 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kisas>.
- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Dîneverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *Ahbâru't-tıval*. Nşr. Abdülmünim Âmir. Kahire: [y.y.], 1959.
- Dürî Abdülazîz. "Deyrülcesâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 9 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyrulcaselik>.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmîyye Şîası (Câferîyye Mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 22 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 11 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan>.
- Halîfe b. Hayyât. *Kitâbü't-Tabakât*. Nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Bağdat: Matbaatü'l-'ânî, 1387/1967.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîh*. Nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyad: Dâru't-taybe, 1405/1985.
- Hüseyin, Taha. *el-Fitnetü'l-kübrâ: Alî ve benûhu*. Kahire: Dârü'l-ma'ârif [t.y.].
- İbn Hanbel, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995-2001.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1995.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Târîhu İbn Haldûn*. Nşr. Halil Şehâde. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 2000.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Cize: Hicr li't-tıbbâ'a ve'n-neşr, 1417-1420/1997-1999.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*. Nşr. Muhammed Râşid Sâlim. 9 cilt. [y.y.], 1406/1986.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. Nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kâhire: Mektebetü'l-hâncî 1421/2001.
- İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvera* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), 4 cilt. Mekke: [y.y.], 1399/1979.
- İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh. *el-Avâsim mine'l-kavâsim*. Nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb. Kahire: el-Mektebetü's-sünne, 1412.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Nşr. Abdülkadir el-Arnaût-Şuayb el-Arnaût., 10 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Belhî. *Fârsnâme*. Nşr. Yûsuf el-Hâdî. Kahire: Dârü's-sekâfe, 1421/2001.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. Nşr. C. J. Tonberg. 13 cilt. Beyrut: Dâru sâdır-Dâru Beyrut, 1965.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. 7 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, [t.y.].
- el-İmâme ve's-siyâse*. Nşr. Taha Muhammed Zeynî. 2 cilt. Kahire: Müessesetü'l-celî, 1967.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed. *Makâtîlü't-Tâlibîyyîn*. Nşr. Seyyid Ahmed es-Sakr. Kum: Menşûrât-ı Şerîf er-Rızâ, 1416.
- Kapar, Mehmet Ali. "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Andlaşması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997): 67-80.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2001.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 26 (2015): 1-15.
- Lammens, Henri. "Hasan". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. V/1. 308-309.
- Makdîsî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 cilt. Kahire: el-Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, [t.y.].
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdînü'l-cevher*. Nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), 4 cilt. Kahire: el-Mektebetü't-ticâretü'l-kübrâ, 1964.
- Milhim, Adnan Muhammed. *el-Müerrîhûne'l-'Arab ve'l-fitnetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru't-talî'a, 2001.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3-4 (2001): 456-468.
- Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. Trc. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümemi ve'l-mülûk*. Nşr. Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 cilt. Beyrut: Dâru süveydân, 1967.
- Varol, Mehmet Bahaüddin, "Hz. Hasan'ın Çok Evliliğine Dair Rivayetler Üzerine", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 13 (2009): 9-23.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. *Hz. Hasan*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru sâdır, [t.y.].
- Yâkût b. Abdullah el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*, 5 cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 1397/1977.
- Zübeyrî, Ebü Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh, *Kitâbü Nesebi Kureyş*. Nşr. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1951.